

MESAJUL EDITORIAL DIN PREDOSLOVIILE BĂLGRĂDENE (SECOLUL AL XVII-LEA)

Teodora Ancateu

Argumentul temei propuse spre analiză în studiul de față aduce în centrul atenției conținutul mesajului editorial din predosloviile bălgrădene, destinat cititorului, și atitudinea generată în societate. Pe de altă parte, în unele situații, poate fi urmărit ecoul din partea cititorilor materializat prin consemnări manuscrise păstrate în margini de carte.

Predosloviile bălgrădene se adresează cititorilor din rândul preoților dar și celor laici, care în spațiul românesc al vremii puteau face parte chiar din rândul cititorilor pasivi. Cele două grupuri comunitare percepeau cuvântul scris foarte diferit, iar din acest motiv tematica aleasă în prefețe era variată, însă adaptată cutumelor tradiționale. Se poate observa cum din ideea fundamentală a prefețelor se ramifică alte teme, detaliate logic: invocarea lui Dumnezeu, modelul apostolic, mesajul testamentar, mesajul didactic-moralizator, modelul patristic, respectul față de învățăturile sapiențiale. Informațiile din prologuri vizau promovarea unui anumit tip de gândire cu valoare modelatoare, întrucât se formase conștiința faptului că existau cititori receptivi față de mesajul transmis¹.

Titlurile sugestive, cu o formă de exprimare des întâlnită sunt *Predoslovie către cititori* și *Predoslovie către Măria Sa*. În unele cazuri, prefațatorii redactează două prefețe, una adresată principelui și o altă prefață adresată cititorului, ca în cazul *Noului Testament* (1648) și al *Psaltirii* (1651). Prefețele adresate principilor au un ton oficial, pe când cele adresate cititorilor au un ton familiar, conținând îndemnuri întărite de versete biblice și de mențiunea că sunt adresate tuturor românilor². Cuvântul tipărit este transmis cititorului, de cele mai multe ori, într-un mod simplu și elegant. Editorii au adoptat ca formă de comunicare a mesajului introductiv pluralul sau singularul persoanei întâi, ceea ce demonstrează că prefața a fost realizată fie de o singură persoană, fie de un grup de colaboratori. În secolul al XVII-lea, cărturarul bălgrădean implicat în

¹ Mircea Vasilescu, „Iubite cetitorule...”. *Lectură, public și comunicare în cultura românească veche*, București, Paralela 45, 2001, p. 34-37.

² Iuliana Wainberg-Drăghiciu, „Motivații privitoare la tipărirea cărților românești vechi specificate în predosloviile acestora (sec. XVI-XVII)”, în AUA. *Series Historica*, 8 (2004), passim. Autoarea argumentează forma de adresare a editorilor pentru cititorii limbii române, ca fiind o caracteristică a secolelor XVI-XVII, perioada cronologică în care s-au tradus în limba română tipărituri editate în limbile slavonă, greacă și latină, atitudine motivată prin însăși planul mărturisit al editării cărților, adresate „tuturor românilor”.

procesul editorial avea o pregătire teologică care-i revenea în conformitate cu rolul avut în traducerea și finalizarea textelor propuse spre tipărire.

Subiectul cercetării urmărește textul din predoslovii dedicate cititorilor din *Psaltirie*³, *Noul Testament*⁴, *Molitvenic*⁵ și *Chiriadromion*⁶, textul tipărit fiind adesea însoțit de mărturii semnate sau nesemnate ale proprietarilor și ale cititorilor. Acestea formează un poliptic existențial raportat la fiecare tip de cititor: cărturarul-teolog și cititorul simplu, care transmit informații și impresii despre carte⁷. O dovadă în acest sens sunt *ex libris*-urile și alte însemnări semnate-datate, dar și nesemnate, care dovedesc dreptul de proprietate asupra volumului. Legătura dintre procesul de editare, motivarea tipăririi predosloviilor și drumul cărților spre cititori poate fi demonstrată prin intermediul unor mărturii manuscrise. În sprijinul celor afirmate, remarcăm intervenția mitropolitului Atanasie Anghel în în itinerariul unui exemplar al *Chiriadromionului*, prin donarea unui exemplar bisericii din Geomal: „[...] au dat-o vlădica Athanasie de pomană sfânta biserică a Geomalului [...]”⁸. Dobândirea unui exemplar se realiza prin cumpărare din tipografie și prin intermediari, prin donație și prin notă testamentară. Mihai Tipograful a fost direct implicat în procesul achiziționării directe din tipografie, informație furnizată pe filele aceleiași tipărituri: „Cartea popii Petru din Lazu într-aceasta s-au cumpărat când s-au și tipărit la Bălgrad de la Mănăstire de Mihai Tipograful, 1699”⁹; „Anii Domnului 1701, noiembrie [...] și s-au luat de la Mihai Tipograful”¹⁰; „Cazanie tip[ărită] [de] Mihail Iștvanovici”¹¹. Notele testamentare subliniază moștenirea exemplarului de carte menționat din

³ BRV I, p. 184-189.

⁴ *Ibidem*, p. 165-170.

⁵ *Ibidem*, p. 291-296.

⁶ *Ibidem*, p. 372-377.

⁷ Lectura textelor religioase, inclusiv a predosloviilor, are ca punct de referință utilitatea, fiind destinată învățării. Apud Vasilescu, „*Iubite cetitoriule...*”, p. 151.

⁸ Doina Lupan, Lucia Hațeganu, „Carte veche românească în biblioteca Muzeului de Istorie Alba Iulia I”, în *Apulum*, XII (1974), p. 367.

⁹ Eva Mârza, Doina Dreghiciu, *Carte românească veche în județul Alba (sec. XVI-XVII). Catalog*, Alba Iulia, Editura Episcopiei Ortodoxe Române, 1989, p. 21; Doina Dreghiciu, „Carte românească în spațiul medieval – simbol al unității culturale românești”, în *ÎP*, XX (1999-2000), p. 155; Eadem, „300 de ani de la tipărirea Chiriadromionului, Bălgrad, 1699 – circulația exemplarelor în arealul transilvănean”, în *ÎP*, XX (1999-2000), p. 183; Eadem, „Surse de achiziționare ale cărților românești vechi inserate în însemnări olografe (sec. XVII-XIX)”, în *Sargetia*, XXVII (1997-1998), p. 544.

¹⁰ Dreghiciu, *Carte românească în spațiul medieval*, p. 155; Eadem, *300 de ani de la tipărirea Chiriadromionului*, p. 183.

¹¹ Gabriela Mircea, Ioan Mircea, „Considerații arhivistice privind prezența și circulația exemplarelor „Chiriadromionului” de Bălgrad din 1699, pe teritoriul județului Alba (I)”, în *ÎP*, XX (1999-2000), p. 196.

generație în generație. În acest caz, protopopul Petru din Daia lasă „Păucenia”¹² spre moștenire feciorilor săi, informație relatată de unul dintre patronii *Chiriadromionului*, Gheorghe din Daia¹³: „Această Păucenie iaste rămasă de răpusatul domnului protopop și notareș Pătru de la Daia, acum este feciorilor lui. Scris-am eu protopop Gheorghe Dăian în 1730”¹⁴.

Mărturii care confirmă utilitatea cărții achiziționate în mod direct din tipografie, dar și în mod indirect, prin donație și cumpărare, se regăsesc pe filele cărților românești vechi editate în tipografia Bălgradului: „Eu popa Mihai duhovnic am însămnat aici ca să găscă cine va vrea să cetească cu leatu 18[0]2 [...]”¹⁵, „Am însămnat [...] cine va vrea să cetească [...]” detaliază motivul mărturisit în scris de semnatar și continuă dedicația din predoslovii: „cetitorilor într-această sfântă carte”.

Textul *Noului Testament* (1648) este însoțit de două predoslovii, *Predoslovia către cititori*, care nu este semnată, și *Predoslovia către Măriia Sa, Craiul Ardealului*, semnată de mitropolitul Simion Ștefan: „slugă mică și plecată a Măriei Tale, Simion Ștefan, arhiepiscop și mitropolit scaunului Belgradului și a Vadului și a Maramurășului și a toată Țara Ardealului”¹⁶. În acest caz se distinge nota oficială a textului, întocmit ca un contract între mitropolit și „craiul Ardealului”, dar și între Mitropolie și credincioșii-cititori. Semnătura mitropolitului conferă credibilitate întregului conținut. Prefața adresată cititorilor, „cetitorilor într-această sfântă carte, milă, pace și sănătate de la Tatăl, Domnul nostru Iisus Hristos”¹⁷, supusă unei atente analize, dovedește că prefațatorul se adresează cititorilor cunosători de carte și cititorilor pasivi, cei ce ascultau cuvântul citit în timpul liturghiei. Conținutul cuvântului adresat cititorilor este structurat ca un plan de idei, fiind explicate etapele elaborării *Noului Testament* și modul judicios și practic de organizare al conținutului: „[...] am pus șuma la toate capetele și în șumă sântu stihuri, carele arată mai pre

¹² Cheia care dezvoltă legătura dintre conținutul cărții tipărite și cititor este viziunea lectorului asupra textului. Semnatarii prefețelor dezvoltă un cuvânt de învățătură receptat de lectori ca *păucenie* (învățătură). Termenul, derivat din slavonescul *poučenije*, este utilizat în fondul lexical românesc cu sensul de învățătură, predică, omilie, cuvântare bisericească (cazanie). Textele religioase destinate cultului și învățării sunt numite generic în însemnările marginale păucenii (*Chiriadromionul*, *Evanghelia cu învățătură*, *Cazania lui Varlaam*). Informații oferite de textele și însemnările însoțitoare vezi la <http://www.cimec.ro/carte/cartev/s1704i1.htm>.

¹³ Mârza, Dregheciu, *Carte românească veche*, p. 187.

¹⁴ Dregheciu, 300 de ani de la tipărirea *Chiriadromionului*, p. 185.

¹⁵ Rodica Popescu, „Tipărituri de la Bălgrad în colecțiile bibliotecii Academiei R.S.R.”, în *Apulum*, XVIII (1980), p. 263.

¹⁶ BRV I, p. 169; Eugen Pavel, *Carte și tipar la Bălgrad (1567-1702)*, Cluj-Napoca, Clusium, 2001, p. 128; Eva Mârza, *Din istoria tiparului românesc. Tipografia de la Alba Iulia 1577-1702*, Sibiu, Editura Imago, 1998, p. 35-36.

¹⁷ Pavel, *Carte și tipar*, p. 128; BRV I, p. 169.

scurtu lucrurile ce sânt scrise într-acel cap”¹⁸, care vin în ajutorul cititorului, poate și în scopul unei lecturi mai ușoare pentru clerici și cititorii laici. Necesitatea traducerii *Noului Testament* în limba română, pentru o mai mare apropiere față de cititor, revine (detaliu surprins și în prefața adresată principelui) în atenție prin cuvintele prefetei: „aceasta încă vă rugăm să luați aminte că rumânii nu grăiesc în toate țările într-un chip, încă neci într-o țară toț într-un chip pentr-aceaea cu nevoie poate să scrie cineva să înțeleagă toți [...]”¹⁹. Autorul se apropie de cititori spre finalul fragmentului, cerându-le clemență în cazul în care găsesc greșeli și sperând să înțeleagă „carele sunt scrise într-această carte spre slava lui Dumnezeu [...]”.

Rândurile tipărite în prefața *Noului Testament* urmăresc rațiunea practică, de extindere a utilizării cărții în comunitățile eparhiale, pentru slujbele zilnice și pentru lectura particulară. Cei dintâi care achiziționau exemplarele tipărite erau cărturarii-preoți, după cum confirmă o parte dintre mărturiile manuscrise pe marginea textului: „Să să știe că această sfântă și dumnezeiască Evanghelie am cumpărat-o eu Ștefan eromonah din darul lui Dumnezeu cu a mea cheltuială și osteneală și cine ar vrea să o înstreineze de aici de la această sfântă besericuță [...] să fie anatema amin. Scris-am eu eromonah Ștefan vleat 1718 amin”²⁰. Textul introduce trei teme esențiale: tema achiziției, prin verbul *am cumpărat-o*, tema imprecăției, prin mențiunea *să fie anatema*, și în final o secvență identitară exprimată practic, *scris-am eu*. Tema achiziției continuă în secolul al XIX-lea, prin confirmarea prezenței uneia dintre ediții în colecția de carte veche a bisericilor din Cioara și Baia de Arieș: „Această sfântă carte este a bisericii Cioara. A[nul] 1830 mai 26, Georgii Popovici paroh Cioara”²¹; „Această sfântă carte este a bisericii Cioara cine va înstreina-o să fie anatema”²²; „Această sfântă carte este a Săruneștilor din Ofnbae [Baia de Arieș] dat la sf[ântă] beserecă de pomenire părinților. Scris-am eu popa mult păcătosul de obște duhovnicul, fie numele Domnului bine cuventat”²³. Cei ce semnează textele însemnărilor sunt cărturari-preoți care precizează prezența exemplarelor din *Noul Testament* în comunitățile eparhiale.

Același scop este urmărit în predosloviile *Psaltirii*, editată în anul 1651. Asemenea *Noului Testament*, textul psaltiric este însoțit de două predoslovii: *Predoslovie către Măria Sa Craiul Ardealului* și *Predoslovie către cititori*, nici una dintre ele nefiind semnată. Laitmotivul textelor introductive este ideea utilizării limbii

¹⁸ BRV I, p. 169; Pavel, *Carte și tipar*, loc. cit.

¹⁹ Pavel, *Carte și tipar*, p. 129; BRV I, p. 170; Wainberg-Drăghiciu, Motivații privitoare la tipărirea cărților românești, p. 67.

²⁰ Mârza, Dreghiciu, *Carte românească veche*, p. 95.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*, p. 92.

naționale în cultul liturgic, această realitate contribuind cu siguranță la o reală apropiere a cititorului român de carte tipărită în folosul propriu: „cine învață au să roagă lui Dumnezeu în limbă streină, într-o adunare opreaște ascultătorii ca să poată zice «Amin» pre rugăciunea lui cumu-i obicina, că pre ce nu înțelege nu poate zice «Amin» [...]”²⁴. Pe lângă ideea folosirii limbii naționale în cult, prefațatorii se referă implicit și la cititorul creștin: „ca să înțeleagă toți cetitorii”²⁵.

Predoslovia dedicată cititorilor „cu mic și mare” începe cu o binecuvântare: „Milă, pace și înțămărire în credință dreaptă pohtim cetitorilor creștini, de la Tatăl Dumnezeu [...]”²⁶. Dedicăția generoasă pare să-l asigure pe cititor de binecuvântarea lui Dumnezeu, condiționată de respectarea „Scripturii Sfinte”, afirmație justificată metaforic: „că apa totu-i mai curată și mai limpede în izvor decât în păraie [...]”²⁷. Afirmația s-a materializat în mărturiile personale, printr-o atenționare scrisă de proprietarul unei ediții a *Psaltirii*: „[...] iară cine nu va crede cuvântul să-l judece D[umne]zeu”²⁸.

Cuprinsul prefeței detaliază modul de organizare a psalmilor în lucrare: „Și, la tot psalmul, întâiu am pus suma și părțile psalmilor, arătând care psalm, câte părți are și care parte până în ce stih au soroacă cuprinde și despre ce grăiaște prorocul”²⁹. Sistem de organizare practic, care a dus la achiziționarea exemplarelor tipărite de parohii, cum este cazul celui achiziționat de popa Ion ot Drașov: „Sf[â]nta Psaltire a sf[â]ntului împărat David [...] Drașov [...] [...] popa Ion ot Drașov mai 1766”³⁰.

Spre final, editorul introduce două fraze prin care admite prezența inerentelor inadvertențe, cerând iertare cititorului: „vă rugăm să iertați ce am greșit” este un îndemn, prin care se leagă o relație intimă între editorul cărții și cititori. Predoslovia dedicată cititorilor este scrisă cu un limbaj simplu și coerent, respectând în același timp criteriile de organizare ale unui text oficial: dedicația, invocăția inițială, cuprinsul și invocăția finală.

Cele două prefețe ale *Molitvenicului*, intitulate *Cuvânt înainte* și *Cuvânt către cititori*, sunt semnate de Ioan Zoba din Vinți; „Al Sfinției Tale în Domnul Hristos pururea slujitoriu, popa Ioan din Vinți”³¹ este formula oficială cu care închide prima predoslovie, pe când în cea de-a doua este adoptat un ton prietenos, aproape familiar: „De la Domnul Hristos, ție, tot binele pofitoriu,

²⁴ Pavel, *Carte și tipar*, p.134; Wainberg-Drăghiciu, *Motivații privitoare la tipărirea cărților românești*, p. 67.

²⁵ Pavel, *Carte și tipar*, p. 134.

²⁶ *Ibidem*, BRV I, p. 188.

²⁷ Pavel, *Carte și tipar*, p. 135.

²⁸ Mârza, Dreghiciu, *Carte românească veche*, p. 110.

²⁹ Pavel, *Carte și tipar*, p. 136.

³⁰ Mârza, Dreghiciu, *Carte românească veche*, p. 110-111.

³¹ Pavel, *Carte și tipar*, p. 142; BRV I, p. 295.

popa Ioan din Vinți³². Formulele de adresare alese amintesc de genul epistolar. Între diortositor și cititor pare a fi o corespondență, încadrată în două tipuri dialectice diferite: corespondență oficială și corespondență particulară. Textul adresat cititorului are o dublă paternitate, fiind semnat și de meșterul tipograf Chiriac, tipograful cărții. Ideea care se detașează din conținut se referă la acceptarea greșelilor intervenite în timpul tipăririi: „Știm iubite cetitorule că vei afla lipsă de slove în cuvinte, încă mai tare întru înțeles. Săvai că încât am putut am silit, iară de n-am și ajuns la înțeles desăvârșit [...] încă cu toată osârđia am nevoit³³. Lucrarea de înfăptuire inițiată spre a ajunge la o posibilă desăvârșire, reprezentată de editarea cărții în condiții de maximă acuratețe, implică un sentiment mărturisit cu modestie, care în graiul cititorului a avut un alt efect, unul hazliu: „Nu sunt toți sfinți câți calcă pragul beserecii³⁴. Pe filele aceluiași exemplar este notată o zicală: „Nimănui nu-i zboară porumbul fript în gură³⁵. Semnatarul confirmă, într-un limbaj ironic, că orice activitate implică efort susținut și o logică a gândirii.

Molitvenicul este o carte utilizată de regulă în timpul slujbei, organizată ca o carte de rugăciuni rostite în diverse momente semnificative din viața creștinului. Reeditatea sa în limba română avea două scopuri diferite – familiarizarea creștinului român cu cuvântul rugăciunii, prin cultivarea cunoștințelor teologice în limba română, care-l apropiau pe cititor de învățăturile religioase: „Numai aceasta să vede lipsa că mulți dintre preoți, neînțelegând tipicurile, rânduialele, foarte cu nedestoinicie s-au isprăvit toate slujbele³⁶. Ambele scopuri sunt realizate prin prezența exemplarelor din *Molitvenic* în bisericile parohiale: „La 1842 la 6 ianuarie au adus Pop Simion acest Molitvenic fiind înstreinat de la biserica no[a]stră a Ighelului fiind silit de săteni [...]”³⁷; „1899 Teodor Dușa pr[eot] gr[eco] cat[olic] Petrângeni [Pătrînjeni]”³⁸. Exemplarul al cărui proprietar este Teodor Dușa se păstrează în colligat cu *Sicriul de aur* (Sebeș, 1683) și *Poveste la 40 de mucenici* (Bălgrad, 1689)³⁹. Mărturiile confirmă prezența cărții de rugăciuni în biserică, ea fiind o carte destinată cu precădere cultului.

³² Pavel, *Carte și tipar*, loc. cit.; BRV I, p. 296.

³³ Pavel, *Carte și tipar*, p. 142; BRV I, p. 296; Maria Basarab, „Tipărituri românești bălgrădene din secolul al XVII-lea cu circulație în județul Hunedoara”, în *Apulum*, XXVII-XXX (1993), p. 345.

³⁴ Mârza, Dreghiciu, *Carte românească veche*, p. 147.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ Pavel, *Carte și tipar*, p. 142; BRV I, p. 295.

³⁷ Mârza, Dreghiciu, *Carte românească veche*, p. 149.

³⁸ *Ibidem*, p. 148.

³⁹ *Ibidem*.

Predosloviea *Chiriadromionului* (1699)⁴⁰ este dedicată mitropolitului Atanasie, comanditarul cărții: „arhiepiscopul și mitropolitul scaunului Belgradului, al Vadului, al Maramurașului, al Silvașului, al Făgărașului și a toată Țara Ardealului și părților Țării Ungurești, Vidicului Chivarului, Sulagiului și a Crasni, ca unui adevărat stăpân și după darul Duhului Sfânt părinte sufletesc, plecate închinăciuni”⁴¹. Aceluiași comanditar se adresează și scriitorul notei: „cu folosul facerii de bine, pentru sârguința ce ai nevoie ca să să lățească cuvântul propoveduirii dreaptaei evanghelii supt toată păstoriaa turmei ce-ți iaste încredințată de al Dumnezeu în eparhia sfinții tale [...]”⁴². Cartea a fost consultată de mai mulți cititori în secolul al XVIII-lea: „Eu cel mai jos numit am iscălit, am scris, adică am însemnat glasul și voscreasnă la toate duminicile după Rusalii precum se arată la toate cazaniile duminicilor. 1791, 27 ianuarie. Daniil Rad parohul din Geomal am scris”⁴³; *am iscălit, am scris, am însemnat* sunt mențiuni ale unui preot al comunității din Geomal. Prin verbul *am iscălit*, el își asumă paternitatea textului „scris” și „însemnat” pentru simplificarea utilizării cărții de „învățatură”⁴⁴ în biserică, dar și în folos particular: „Această carte este a Popeștilor din Geomal”⁴⁵.

Însemnările care confirmă familiarizarea semnatarului cu textul cărții, utilizată ca suport manuscris, au un tip de exprimare spontan. Afirmarea solicită câteva lămuriri. Reacția spontană este cauza unui eveniment, a unei provocări, a unei căutări. Se căuta literal comunicarea, însă cum? Un început în direcția comunicării scrise din mărturie este mesajul editorial adresat preoților și cititorilor. Ceea ce primește în schimb prefațatorul este mărturia cititorului: *am scris, am citit*. „Scris-am eu Ioan Filimon dascăl în 11 februarie 1835”⁴⁶; „Scris-am eu Irimie Fulea din Răhău 1839”⁴⁷; „Scris-am într-o pomenire a neamului și numelui”⁴⁸; „Citită de creștinu Pamfil Sârbu”⁴⁹. Sunt cuvinte relatate într-o

⁴⁰ „*Kiriadromion* sau *Evanghelie învățătoare*, care are între ea Cazani la toate Duminecele de preste an, și la Praznicele Domnești și la sfinții cei numiți. Acum întâi într-o acest chip așezată și tipărită, și mai luminată în limba Rumânească diordosită [...] În sfânta Mitropolie în Bălgrad. În anul de la mântuirea lumii 1699. De Mihai Iștvanovici Tipograf, cel din Țara Românească”. Vezi BRV I, p. 372; Lucia Hațeganu, „Kiriadromion, Bălgrad 1699”, în *ÎP*, I (1977), p. 139-140; Iacob Mârza, „Tipărituri românești vechi de la Bălgrad”, în *ÎP*, I (1977), p. 135-136.

⁴¹ Pavel, *Carte și tipar*, p. 143; BRV I, p. 373.

⁴² BRV I, p. 374; Pavel, *Carte și tipar*, loc. cit.; Wainberg-Drăghiciu, Motivații privitoare la tipărirea cărților românești, p. 70.

⁴³ Mârza, Dreghiciu, *Carte românească veche*, p. 172.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 178: „Această sfântă carte ce să chiamă învățatură, este a sfintei besereci cei rumânești din Bărăbanț și cine o va fura să fie proclat și afurisit”

⁴⁵ *Ibidem*, p. 173.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 106.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 107.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 90.

formă neoficială, în spațiile libere de pe filele cărților, care cu timpul au devenit forma firească de manifestare a unor atitudini față de evenimente sociale, față de mesajul transmis de conținutul cărților, dar și față de situații cu caracter particular⁵⁰. Cuvintele sunt expresie a voinței de a mărturisi, caracteristice atât cărturarilor, cât și a oamenilor simpli care trăiau aceeași realitate, exprimată în mod diferit cu aceleași cuvinte: *am scris*, *am citit*, stabilindu-se astfel o tradiție a însemnărilor din margini de carte românească veche, care transmit cugetări, neliniști și certitudini într-un grai specific secolelor XVII-XIX.

Colectivul editorial nu a influențat în mod direct tradiția însemnelor în margine de carte. Scopul declarat era răspândirea cărții în societate. Însemnările selectate dovedesc implicarea cărturarilor în răspândirea cuvântului scris, exemplu urmat cu precădere în secolul al XVIII-lea și al XIX-lea de cititori într-un sens extins la diferitele nivele de cultură. Procesul început în tipografie prin editarea cărții dobândește un itinerariu realist, dinspre editor spre cititor, în perioada secolelor XVII-XIX, leagă un dialog continuu îmbogățit cu experiențele pe care le-au trăit cei ce au contribuit la răspândirea cărții în spațiul românesc. Într-un sens mai adânc, cuvintele din cărțile vechi, inclusiv cele din însemnări, îl introduc pe cercetător în preocupările cotidiene în diferite etape istorice. Alegerea predosloviilor și a însemnărilor din margine de carte nu este întâmplătoare. Juxtapunerea prefețelor cărților românești vechi și a însemnărilor din margine de carte este o bogată și insuficient valorificată sursă de informații, deosebit de utilă demersurilor științifice.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 173.

⁵⁰ Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, Iași, Junimea, 1975, p. V. Cercetătorul a acordat atenție îndeletnicirii de culegere și selectare a însemnărilor de pe manuscrisele și cărțile românești vechi și ne prezintă însemnările ca pe o realitate: „Cine răsfoiește un manuscris sau o carte veche din vastele biblioteci și arhive sau din vreo uitată bisericuță de țară rămâne, de multe ori, impresionat de bogăția și importanța însemnărilor de pe foile lor îngălbenite de vreme. Pe file albe de la început sau de la sfârșit, care au servit la legatul cărții, pe fețele interioare ale «pereților», pe marginile paginilor și, în sfârșit, pe orice loc gol din text, dar mai ales de la sfârșitul acestuia, mâna celor care știau să scrie și care aveau în stăpânire sau citeau numai cartea însemna pentru a rămâne în amintirea celor ce vin isprăvile, durerile și puținele lor bucurii sau întâmplările la care au fost martori, ori care i-au impresionat cel mai mult. Mulți scriau pe cărți numai ca să fie amintiți de-a pururi: «Și am scris eu [...] ca să știe, că mâna va putrezi, iar slovele să vor pomeni în veci». Cuvintele lor încearcă uneori și o rimă primitivă: «Scris-am eu [...] ca să știe, că am scris cu mâna de țărână/ mâna putrezește/ iar cine citește tot pomenește». Lucrul notat trebuia să fie adevărat: «Cel ce va scrie/ mintea în cap să-i fie/ și întâi să socotească/ ca să nu greșească». Unii socoteau însă această îndeletnicire o impietate pentru carte și posteritate. «Am scris aici, cine va ceti să mă pomenească. Dar n-am făcut bine că am scris». Mărturisirea în anii 1789, cel ce cu doi ani mai devreme, afirma ferm: «mare blestem iaste care scrie pă cărți, fără nici o trebuință»”.